

KECSKEMÉTI GÁBOR
Neolatin írók és magyar prédikátorok
(Teológiai-filozófiai elvek
és irodalmi minták a XVII. században)

Komáromi Csipkés György 1664-ben kötetet jelentetett meg *Pestis pestise* címmel azokból a prédikációiból, amelyeket 1661-ben, a pestisjárvány idején a debreceni templomban és nagy temetőben elmondott.¹ A kötet bevezetőjében arról szól, hogy

---

1 RMK I, 1012. A járványról és a prédikációk orvostörténeti vonatkozásairól: BOLYKI János, *Komáromi Csipkés György: Pestis pestise (1664)*, OrvTK, 86(1978), 81–89; *A tárguló világ magyarországi bírmondói: XV–XVII. század*, vál., bev., jegyz. WACZULIK Margit, Bp., 1984 (Nemzeti Könyvtár), 18, 412. – A prédikációk „együgyü conceptusi” 1668-ban latin nyelven is megjelentek a szerző *Centuriájának* IV. (RMK II, 1130) kötetében. (Arról, hogy Komáromi Csipkés élesen elhatárolta magyar és latin nyelvű munkáinak közönségét, és az utóbbiak esetén a nemzetközi szaktudományosságra is számított mint olvasókörre, lásd TARNAI Andor, *A váradi Orator extemporaneus = Klaniczay- emlékkönyv: Tanulmányok Klaniczay Tibor emlékezetére*, szerk. JANKOVICS József, Bp., 1994, 374.) Az *Ad tempus pestis grassantis* szánt hét prédikáció a 78–84. sz. alatt található a 313–339. lapon. A latin „conceptus”-ok a magyar prédikációk tömör szerkezeti vázlatai a kifejtéshez felhasználható bibliai helyek megjelölésével. A latin és a magyar szöveg viszonya helyenként a fordítás szoros kapcsolatával jellemezhető, a magyar változat gyakran az idézett bibliai helyek kiírásával, kontextusuk ismertetésével részletesebb; egyéb többletet a Magyarázat (*Exegesis*) és az Okai (*Rationes*) megnevezésű beszédrészek alig tartalmaznak. Jelentősebb bővítések a Tanuság (*Documentum*) és a Hasznai (*Usus*) c. részek magyar szövegében vannak. A magyar változat Bolyki által is nagy kedvvel idézett oktató hasznai, amely a pestis ellen alkalmasnak tartott babonás védekezési módok kimerítő felsorolását adja (4. préd., 58–59. l.), a latinban csak: „nil valent medicationes, fumi, Theriaca, etc. nux, acetum, assae carnes. Contra vim mortis non est medicamen in hortis.” (81. préd., 327. l.) Az utóbbi latin szentenciát a magyar prédikáció valamivel később, a feddő és cáfoló haszonban használta fel, fordítását is adva: „Az halálnak ereje ellen, nincs orvosság az kertekben. Meg kell halni annakis, kinek kertjében terem sállyais.” (62–63.) A zsálya említését az magyarázza, hogy a szentencia a *Schola Salernitana* reguláinak *salviar*ól szóló részéből való; a két magyar mondat e rész első két sorának (LX, 206–207) megcserélt sorrendű fordítása. (L. RMKT XVII/13, 600. Felvinczi György fordítása: *uo.*, 146.) – A két nyomtatvány két beszéd eredeti elmondásának időpontját különféleképpen adja meg: a magyar változat szerint a második prédikáció 1661. október 29-én, a hatodik

„ez mi gonoszra járandó Nemzetünkben, sok egyházi tisztek, tiszteknek eléggé meg felelni alitsak magokat, ha vagy az Isten ígését, vagy az helyett, az Ige neve alatt, akarmi dib dab beszédet, nagy tele torokkal, rendelt orájokon, az kösségnek füleiben ki kiálthatnak”, pedig ahhoz, hogy valaki igaz prédikátor legyen, még a szavakba foglalt tanítás hibátlan rendje sem volna elégséges. Szükséges még ahhoz az írásban való tanítás is, ami őt is vezette a prédikációk kiadásakor, és szükségesek a tanításokkal összhangban lévő tettek. „El veszi az ő prédikálásában való autoritását az, az kinek beszédét nem követi az cselekedet.”²

A bevezetés következő egységében az egyházi és az iskolai beszédmódot határolta el igen világosan. Megtehetette volna, hogy prédikációiban a szavakat is, a dolgokat is szaporítja, kiterjeszkedvén a lehetséges ellenvetésekre, a tárgyalt kérdések körül támasztott vagy támasztható problémák, *casusok* tisztázására, „helyel helyel egész disputatiokat tévén: az ellenkező sententiakat rendessen elő hordván, és hosszszassan, *s-operosè* meg hamisítván: az fel tett igazságot nem csak szent írásbéli, hanem külső írásbéli bizonságokkalis támogatván: az okokat, az elme igazgato mesterség által, [...] szaporitván. De ezek nem az *Ecclesiastica*, hanem *Scholastica Cathedrara* tartoznak, Professorhoz, nem Predikátorhoz illenek. Az mint minden predikacioimat, ugy ezeketis csak az sz. íráson fundaltam, s-attól az egyházi tanításban való egygyüségűtől, *Simplicitastol*, melyet az Isten ígésének meltosaga mutat, és minden igaz Apostoli alazatosságú Tanitok, szent Pállal, követni tartoznak [...] el-távozni nem akartam. Az mit a' Predikállo széken kívül szolhatunk, tanithatunk, írhatunk szabadossan, azt a' Prédikállo székből mind ki nem mondhattuk, hanem el kell halgatnunk.”³

A kötet hét prédikációt tartalmaz, Csipkés azonban nem bánja, ha valaki, prédikálva belőlük, számukat akár 17-re szaporítja is, „mellyet, mivel az elől járó beszédekis merő tanuságok, talám cselekedhetniis. Csak azt jelentem, hogy nem valami *superstitiobol* lett, hogy hét a' Predikacio szám. Mert az mint még iffiúságomban meg tanultam az Logicaban, az számban ő magában semmi erőt és hathatoságot nem tartok. Nem kívánok lenni, az mint az Pythagoreusok közzül, kik semmit az tizes számon alul tökéletesnek nem tartottanak, ugy azok közzül, kik az hetes számban, titkos erőt és hathatoságot mondottanak lenni. Nemis valami *affectatiobol*, mint láttatott cselekedni Prideaux Ianos, Oxoniomi Professor, és osztan Wigorniai Püspök, mind *in fasciculo controversiarum theologicarum*, mellyben a'

1661. november 5-én hangzott el, a latin nyomtatvány szerint a megfelelő dátumok október 28. és november 15.

2 Vö. Aug. *De doctr. christ.* IV,27,59–60.

3 Az iskolai és az egyházi beszédmód hasonló megkülönböztetése, racionális-dogmatikai tanítás és prédikáció sajátosságainak szétválasztása Komáromi Csipkés puritánus kortársainak jellemző gondolata; lásd KECSKEMÉTI Gábor, *Domini sumus: Vallási tanítás és nemesi reprezentáció 17. századi balotti beszédek inventiójában*, ItK, 1992, 385. Elmélyült elemzés a debreceni prédikátor ortodox és puritánus vonásokat egyesítő életművéről: GYŐRI L. János, *Ortodoxia, puritanizmus és enciklopédizmus Komáromi Csipkés György prédikációiban*, Könyv és Könyvtár, 1987, 53–75.

Materia hét, a' *Caputis* hét, mindenik caputban az *quaestio* kérdés hét: minden quaestiora valo feleletnek *ratio*ja, erősítő oka, hét: mindenik kérdésre az ellenvetés feleletivel egybe hét; mind *in Syntagmate mnemonico theologiae scholasticae*, mellybennis a' *Caput* hét: mindenik caputban az *punctum* hét: mindenik után az *quaestio* hét; mind pedig *in Synopsi conciliorum*, mellyben hét fele conciliomokat teszen: mindenik félében hetet hetet hoz elő: es mindenik után hét hét quaestiot teszen." Csipkés – nyilatkozata szerint – nem ezt az *affectatiót* (mesterkéeltség, keresettség, modorosság) követi tehát, az ő prédikációinak száma azért éppen hét, mert ennyiben mondhatta ki elégségesen, amit akart.

John Prideaux anglikán teológus (1578–1650) 1596-ban került diákként Oxfordba, s hosszú évtizedekig az egyetemi városban, az Exeter College-ban működött. Egyházi tisztségekben gyorsan emelkedve a College rektori és az egyetem alkancellári tisztségét is betöltötte. 1641-ben lett Worcester püspöke. Politikai nézeteiben a royalistákhoz került mind közelebb; amikor 1646-ban Worcester kapitulált a parlament csapatai előtt, megfosztották püspökségétől. Igen szegényen élt tovább még egy rövid ideig, el kellett adnia könyveit, hogy fenntartsa családját. Egyik fia, a királyi szolgálatban álló William Marston Moornál esett el (1644).⁴

A Komáromi Csipkés által megnevezett teológiai és egyháztörténeti munkái⁵ pontosan a mondott rendben épülnek fel, szerkezetük minden szintjén a hét egységre való tagolás valósul meg. Ha valamely tárgykör előadása során az anyag bősége miatt a hét részre való osztás keresztülvihetetlennek bizonyult, a szerző úgy segített magán, hogy a *caputon* belül a megkívánt számú *sectiō*t alakított ki, és a további hetes tagolást ezeken belül folytatta; három *sectiō*ra tagolódik így a *Fasciculus* negyedik fejezete (*De ecclesia*), a *Conciliorum synopsis* harmadik fejezete kettőre, a *Syntagma mnemonicum* második fejezete (*De redemptione*) ugyancsak kettőre. Ezeknek a szabálytalanságoknak a kivételével minden egyébből mindig hét van Prideaux e műveiben. Komáromi Csipkés nem említette, de érdemes hozzátenni ezekhez, hogy Prideaux *Sacred Eloquence* címen angol nyelvű homiletikai munkát is írt ugyanilyen szerkezetben (csak halála után jelent meg: London, 1657, 1659). A hét fő egységet ott a trópusok, figurák, schemák, szenvedélyek, jellemelek, antitézisek és párhuzamok adják, a jellemelek tárgyalására szánt fejezetben megtalálhatjuk például a bűn genealogiájának hét lépcsőjét, a jó püspök hét tulajdonságát, az idős kor hét jellegzetességét, a keresztény katona hét lelki fegyverét stb.⁶

A Csipkés által is említett, röviddel Prideaux halála előtt, 1649-ben kiadott *Fasciculus*⁷ *Ad lectorem* szóló bevezetőjében Prideaux adott is némi magyarázatot

---

⁴ *Dictionary of National Biography*, ed. Sidney LEE, vol. 46, London, 1896, 354–356.

⁵ Az általam használt gyűjteményes kiadásban valamennyi megtalálható: *Johannis PRIDEAUX Opera theologica quae latine extant omnia. Antebac sparsim edita, nunc vero collecta, et in unum volumen congesta*, Zürich, 1672. E gyűjtemény magyarországi előfordulásáról is van adat: *Adattár* 14, 309.

⁶ Wilbur Samuel HOWELL, *Logic and Rhetoric in England 1500–1700*, Princeton, 1956, 334–335.

⁷ Teljes címe: *Fasciculus controversiarum theologiarum ad juniorum aut occupatorum*

„de methodo inusitata” (a szokatlan módszerről). „Mirabere forsán, cur per Heptades singula sic dispono, ac si in tali numero lateret aliquod mysterium. Sanè quàm frequenter in sacris, septenarium prae caeteris occurrere numerum, observent omnes qui Genesin cum Apocalypsi conferunt, et sapientiae coelestis domum septem tantùm columnis suffultam animadvertunt. Unde numerus universi hic ab Augustino dicitur, eumque perfectionem Dei in operibus, operumque denotare plenitudinem recentiores consentiunt. Sed mihi talis non incidit (multò minùs abripuit) speculatio.” Prideaux tehát tudta, hogy szokatlan elrendezése az olvasóban fel fogja vetni a kérdést, hogy valamilyen rejtett jelentést tulajdonít-e a szerző a hetes számnak. Ismerte azokat a spekulációkat, amelyek e szám bibliai előfordulásainak különlegesen nagy gyakoriságából arra következtettek, hogy az isteni bölcsesség házáat a hetes szám oszlopa tartja; tudta, hogy emiatt Szent Ágoston azt egyetemes számnak nevezte Galata-kommentárjában, újabb szerzők pedig Isten tökéletességét a teremtett világban kifejező rejtett jelentést tulajdonítottak neki.⁸ Tagadja azonban, hogy őt magát efféle megfontolások ragadták volna magukkal, s ezért látta volna helyesnek a hetes tagolás alkalmazását. Döntésének valódi indítékáról egyetlen mondatot írt le: „Ipse potiùs selegi hunc procedendi modum, ut à digressionibus peripateticis, et à tricis recentiorum dichotomicis, studiosos et sedulos, quantum in me erat, liberarem.” Úgy tűnik tehát, hogy a sajátos szerkesztésmóddal a megszokott filozófiai diszkurzusrend visszasságaitól akart szabadulni, főként a dichotomisták – indulattal említett – bolondságaitól.

Amint az vázlatosan ismertetett életrajzából is nyilvánvaló, Prideaux-nek (1649-ben!) minden oka megvolt rá, hogy a puritánusokat ne kedvelje különösképpen. A ramusi módszer dichotómiáinak alkalmazása az ő tevékenységükkel kapcsolódott össze,⁹ ezért Prideaux demonstratív lépése nyilvánvalóan több, mint a diszkurzusrend egy sajátos diszpozíciós eljárása elleni tiltakozás.

Prideaux *Fasciculus*ának néhány megállapítása ellen, már a szerző halála után, Samuel Maresius intézett vitairatot.¹⁰ Prideaux munkáját így jellemezte: „Is verò ingeniosè admodum, sed forte scrupulosè quàm judiciosè, in septem capita distri-

---

captum sic colligatus, ut praecipuis fidei apicibus compendiose informetur, aut sparsim alias lecta vel audita, facilius recolant et expendant.

- 8 Magyarországi vonatkozásokkal is bíró XV. századi forrás „a hetes számban rejő sok különlegesség”-ről, „amely más számokban nem található meg”: LEIBICI Márton, *Senatorium* (1464) = *A magyar középkor irodalma*, vál., kiad., jegyz. V. KOVÁCS Sándor, Bp., 1984 (Magyar Remekírók), 605–611, Honffy Pál ford.
- 9 Walter [Jackson] ONG, *Ramus: Method, and the Decay of Dialogue: From the Art of Discourse to the Art of Reason*, Cambridge, Mass., 1959; New York, 1979². Apácai megjegyzései a dichotómia („kettőre osztás”) fontosságáról: APÁCZAI CSERE János, *Magyar encyclopaedia* (1653 [1655]), kiad., bev. BÁN Imre, jegyz. GYENIS Vilmos, az előszót ford. RÁJNIS József, Bp., 1959 (Magyar Klasszikusok), 45; „felsőség”-éről: *uo.*, 67–68.
- 10 *Examen theologicum quatuor insignium quaestionum oppositum earum decisioni praeposterae per Johannem Prideaux, nuperum episcopum Wigornensem*. Prideaux műveinek hivatkozott kiadásában ez az írás is megtalálható.

buitur, quorum unumquodque septem iterum distinctis quaestionibus absolvitur; licet Author profiteatur, se nihil superstitionis in numero septenario sectatum fuisse.” A szerkezetet tehát szellemesnek, de inkább aggályosan, mint megfontolt ítélettel kialakítottnak találta, és arra utalt, hogy nincs összhang a szerző *superstitiá*t tagadó nyilatkozata és a művész által sugallt konnotáció között. Ráadásul, jóllehet a munka nem nélkülözi a hasznosságot és a szerző erudíciójának számos megnyilatkozását („quamvis fructu suo non careat, ac passim multijugem sui Authoris eruditionem referat”), nem éri el az *akribeiá*nak azt a mértékét, mint a tudós szerző korábbi írásai. Ezeket a hiányosságokat egyfelől az magyarázhatja, hogy Prideaux a püspöki tisztevel járó elfoglaltságok miatt nem végezhetett el utolsót, és még életében mindenképpen kinyomtatni kívánt munkájának végső simításait („Episcopatus sui occupationibus distentus, nequiverit hisce postremis laboribus, utut se adhuc vivente editis, limam adhibere”), másfelől azonban az is, hogy a szerző elvesztette szellemi tájékozódása támpontjainak szilárdságát (Maresius erőteljesebben fogalmaz: „illius suae novae et evanidae *phantasias* splendore praeoccupatus”, azokat „vehementius studuerit”). „Mens nobis non est, mortui leonis barbam cum imbelli lepusculorum grege vellicare”, hanem az a szándéka, hogy a bárki művébe becsúsítható hibákat néhány helyen kiigazítsa – folytatja Maresius. Irata négy kérdésben vitatja Prideaux művét (a püspökség eredete és jogállása, a házasság felbonthatóságának kérdései *adulterium* vagy hűtlen elhagyás esetén, az egyházi rend *jurisdictió*ja, a föld eltöröltetése az ítélet napján).

Maresius teológiai felfogását a puritanizmus elleni határozott fellépés jellemezte, amint az a Szatmári Baka Péterrel folytatott vitája történetéből is ismeretes.¹¹ A konzervatív anglikán teológust tehát egy, vele a puritanizmus kérdésében egyetértő ortodox teológus igazítja helyre, kétségtelen tisztelettel, de részint az öncélú formai jegyek tartalmi következményeinek veszélyére figyelmeztetve, részint az így bekerült teológiai hibákat feltárva és kiigazítva.

Idézett szavaiból kitűnik, hogy Komáromi Csipkés is tudott a hetes szám titkos erejét, rejtett jelentését felvető gondolatokról, amelyekkel, Maresiushoz hasonlóan, egyáltalán nem azonosult. Ő is megtehetette volna, hogy a skrupulózus beosztásról akképpen beszéljen, ahogyan Medgyesi Pál tette a „Régiségesség, szokásoktól függök” (az ortodox tábor) sokféle bálványimádása láttán. A tudományban a bálványozás ugyanis kétféle Medgyesi szerint. Vannak olyan „emberi lelemények, mellyek vagy tellyességgel nem szabadok, és a’ mi vallásunknak fundamentumival ellenkeznek”, és vannak olyanok, amelyek „nem tsak jo rendért s’ szabadossan tartatnak, hanem mintha Isten parantsolná azokat nagy szükségességnek neve s’ szine

---

11 ZOVÁNYI Jenő, *Puritánus mozgalmak a magyar református egyházban*, Bp., 1911, 205–246; MAKKAI László, *A magyar puritánusok harca a feudálizmus ellen*, Bp., 1952, 152–153; BÁN Imre, *Apáczai Csere János*, Bp., 1958 (Irodalomtörténeti Könyvtár, 2), 112; TURÓCZI-TROSTLER József, *Magyar irodalom – világirodalom: Tanulmányok*, Bp., 1961, I, 177. Lásd Maresius Comenius elleni támadását is: BÁN Imre, *Comenius és a magyar szellemi élet*, *Pedagógiai Szemle*, 8(1958), 928–936; *ua.* = BÁN Imre, *Eszmények és stílusok: Irodalmi tanulmányok*, Bp., 1976, 166.

alat: mellyekhez nagyobb buzgosagunk-is volna, mint Isten tulajdon parantsolati-hoz.”¹² A Prideaux-féle „inuitata methodus” e két bálványozástípus bármelyikeként interpretálható lett volna.

Komáromi Csipkés azonban Prideaux-vel kapcsolatban nem ebben a tekintetben fogalmazott meg bírálatot. Előadása szerint ugyanis: vannak, akik e számban „titkos erőt [...] mondottanak lenni”, majd az ő cáfolásuk után, tőlük elválasztva említi Prideaux-t, aki „valami *affectatiobol* [...] láttatott cselekedni”. Csak mint *affectatiót* utasította el tehát az eljárást. Martonfalvi Tóth György homiletikai kézikönyve is azt emelte ki két évvel később a jó egyházi szónoklattal szemben támasztott követelményeiben, hogy az előadás egyszerű, szabatos, természetes legyen: „ne sit affectatus, sed naturalis”.¹³ Prideaux előadásmódja tehát *retorikai* szabályt sértett meg, a tartalommal való természetes koherencia követelményét.

A formai különbségeknek, újító retorikai módszereknek természetesen teológiai jelentősége is van, s erről a Magyarországon ismert homiletikai irodalom is tudott. A lausanne-i professzor, Bucanus hazai kiadásban is megjelent prédikációelméleti írása rámutatott azokra a mély filozófiai megfontolásokra, amelyek a nyelvi körütekintést és mértéktartást megkövetelik. Bármiféle nyelvi „mutatio” ugyanis „aut errores, aut suspiciones et dissidia parit”. Állítása alátámasztására Luthert idézte: „Qui novum sermonem fingunt, novam doctrinam gignunt”. A dogmatikai, teológiai aggodalom lényegét Bucanus is megtoldotta egy szójátékkal: „Mutato genere dicendi, novum genus docendi introducitur”.¹⁴ Komáromi Csipkés más írásában maga is kiemelte, hogy „az Vallásnak dolgaiban, fölötte káros és veszedelmes az beszédnek czifrázása, és az halgatók avagy olvasók füleit csiklándoztató és édesgető ékes szoknak vadászása”. Műfaja ugyanis „nem valami piperés és szemem szedett szokbol öszve rakosgattatott oratio”, hanem teológiai megalapozású szöveg, „hol még csak az saraglyában sem adattatik hely a’ féle beszédekben valo bujálkodásnak, és himes szollásnak.”¹⁵

---

12 RMK I, 880, 2. préd.

13 MARTONFALVI TÓTH György, *Ars concionandi Amesiána*, Debrecen, 1666 (RMK II, 1079), C2v.

14 Guilielmus BUCANUS, *Ecclesiastes, seu De methodo concionandi tractatus duo* (RMK II, 744) = Abraham SCULTETUS, *Axiomata concionandi practica*, edita studio et operâ M. Christiani KYFERTI Goldbergensis Silesii, Nagyvárad, 1650 (RMK I, 840; leírva RMK II, 743. sz. alatt is), 82.

15 Idézi BARTÓK István, „Szükséges azért az jó fordítás, és hasznos...”: *Vázlat az 1630–1700 közötti magyarországi fordításirodalom kritikátörténetéhez*, a folyóiratbeli közlésnél (ItK, 1993) bővebb kéziratot változatban, 60, 76. j. A retorika veszélyességére Bethlen Miklós önéletírása tartalmaz példát. A szentek segítségül hívásának szokása szerinte nemcsak „némely szentírásbéli helyeknek nemértéséből, eltekeréséből, álmokból, ördögi csúfolódásokból” alakult ki, hanem nem utolsósorban „némely tudós püspökök, doktorok és orátoroknak a homiliákban vagy prédikációjokban a megholt szentekhez lett allocutiójokból, mely is a rhetoricában paronomasiának mondatik.” BETHLEN Miklós *Élete leírása magától* (1708–1710) = KEMÉNY János és B. M. *Művei*, kiad., jegyz. V. WINDISCH Éva, Bp., 1980 (Magyar Remekírók), 404–405.

Azt azonban a puritánok sem gondolták, hogy egy gondolatot csak egyféle módon lehetne kifejtteni, hogy a teológiai összefüggések helytálló volta egy adekvát, változtathatatlan kifejtési módot is állandósítana. Prideaux-nek elege volt a dichotómiából – de ellenfelei sem ragaszkodtak hozzá. Scultetus Váradon általuk kiadott homiletikája szerint a prédikáció *partitió*ja két vagy három, legfeljebb négy részt tartalmazzon;¹⁶ ugyanezt mondja Georgius Laetus intelme is ugyanabban a kötetben.¹⁷ Medgyesi két vagy három részt javasolt,¹⁸ Martonfalvi Tóth György szerint a textus „in duas vel plures partes distribuitur”,¹⁹ Szilágyi Tönkő Márton pedig külön kiemelte, hogy nem kell szorosan a dichotómiához ragaszkodni, mint egyesek hiszik.²⁰

A gyakran dichotomikus szerkesztés mellett a puritánus szónoklat másik jellegzetes eljárása a *divisiók* és *subdivisiók*, doktrínák, okok, hasznok mindenütt számos pontból és alpontból álló, a ramusi *divisiók*hoz, a spekulatív elméletek kifejtéséhez megfelelő keretet adó rendszere.²¹ William Chappell *Methodus concionandij*a²² (London, 1648, angol fordítása: uo., 1656) a prédikációból a tudományos módszeresség eltűzésével valóságos ráamista szöveganalízist csinált. Ezt a módot John Wilkins *Ecclesiastese* (London, 1646) úgy ajánlotta, mint amelyet „our gravest Divines by long experience have found most useful”.²³ Magyarországon is népszerűsítették: Laetus szerint attól a prédikációtól várható a legszélesebb körű haszon, amely a teljes logikai vázat *expresse* kezeli, sorolva és megnevezve a beszédrészeket, számozva egységeiket. A legjobb angol szónokoknál figyelte meg Laetus, hogy közönségük ennek segítségével egész prédikációkat tud megjegyezni és visszamondani, amit maga is nagy csodálkozással látott.²⁴ Kiterjedten alkalmazták e prédikációs technikát magyar

16 SCULTETUS, *i. m.*, 9.

17 Georgius LAETUS, *Consilium de formandis SS. concionibus* (RMK II, 744) = SCULTETUS, *i. m.*, 110.

18 MEDGYESI Pál, *Doce nos orare, quin et praedicare*, Bártfa, 1650 (RMK I, 832); a *partitió*ról szóló megállapítás az I. tabula szövegéből: *Rendszerek a kezdetektől a romantikáig*, írta, összeáll. TARNAI Andor, CSETRI Lajos, Bp., 1981 (A Magyar Kritika Évszázadai, 1), 159.

19 MARTONFALVI TÓTH, *i. m.*, A8r.

20 SZILÁGYI TÖNKŐ Márton, *Biga pastoralis, seu Ars orandi et concionandi*, Debrecen, 1684 (RMK II, 1536), 22.

21 Abraham WRIGHT *Five Sermons, in Five Several Styles; or Waies of Preaching* c. könyve (London, 1656) ezt presbiteriánus modornak nevezte, s paródiával szemléltette.

22 HOWELL, *i. m.*, 212–213.

23 Barbara Kiefer LEWALSKI, *Protestant Poetics and the Seventeenth-Century Religious Lyric*, Princeton, New Jersey, 1979, 219. Lásd Wilbur Samuel HOWELL, *Eighteenth-Century British Logic and Rhetoric*, Princeton, 1971, 451–464.

24 "Hunc simplicem et clarum modum apud optimos quosque Concionatores Anglos in usu esse observavimus, qui expressè indicant suis auditoribus, híc est, inquiunt, doctrina. Haec ratio prima, secunda, etc. Hic est usus primus, etc. Ubi notandum, eos non ad eò esse titulorum usuum sollicitos; ut dicant semper quis et qualis sit usus, num Institutorius, an Reprehensorius, vel Consolatorius, etc. contenti significare, hic est usus primus, hic secundus, etc. nihilominus talia adhibent verba, ex quibus auditor facilè qualis sit usus intelligere possit. Ex hoc modo fluit, ut multos observare liceat apud Anglos auditores,

prédikátorok is; Komáromi Csipkés szóbanforgó beszédei is ilyenek. Medgyesi Pál azonban elítélte ugyanezt: „nem pergettyük szüntelen ajkunkon: felelek az elsőre, felelek a másokra, a nagyubra, a kissebbre”.²⁵

Keresett, artisztikus kompozíciót létrehozó és azt nehezményező konformisták egyfelől, dichotomista és anti-dichotomista, megnevezett beszédrészeket számozó és e „pergetést” helytelenítő puritánusok a másik oldalon. Mindezek a különbségek arra figyelmeztetnek, hogy a különböző teológiai-filozófiai iskolákhoz tartozó személyeket elválasztó és az ugyanezen személyek tényleges szónoki-irodalmi működését tagoló határvonalak nem esnek szükségképpen egybe. Az alkotók nem az adott irodalmi jelenségeket saját elméleti rendszerükben a legmegfelelőbbben leíró *praecceptumok* közvetlen realizálását végzik el, hanem szokásokat, mintákat utánoznak.²⁶ E mintakövetés és a minták megfelelőségének mérlegelése során érdeklődésük a sajátosan irodalmi kérdések iránt is fogékonyabbá formálódik.

Tarnai Andor mutatta be, milyen nagy jelentősége volt a magyarországi irodalomkritikai eszmélkedés történetében a Nyugat-Európában zajló Milton-viták recepciójának.²⁷ A Prideaux és Maresius közötti vita nem volt ugyan hasonlóan zajos és széles köröket bevonó, a latin teológiai irodalom keretein belül maradt, ám – vagy: épp ezért – hazai teológusaink ismerhették azt, és irodalmi tudatosságukra az egy évszázaddal későbbi vitáéval analóg hatása lehetett.

---

qui totas memoriae mandare possunt conciones et recitare. Audivimus quosdam ipsi et mirati fuimus vehementer: et quidem in rebus satis difficilibus, quas hinc commemorare nihil attinet.” LAETUS, *i. m.*, 119–120.

25 Idézi BARTÓK István, *Medgyesi Pál: Doce praedicare: Az első magyar nyelvű egyházi retorika*, ItK, 1981, 10.

26 *Rendszerek...*, *i. m.*, 48. Egybehangzanak ezzel GYŐRI L. János idézett tanulmányának megállapításai arról, hogy a tematikai és tartalmi tekintetben a puritanizmus összes vonását felmutató Csipkés-prédikációk és az ortodox prédikációirodalom között formai vonatkozásban kontinuitás áll fenn.

27 TARNAI Andor, *A deákos klasszicizmus és a Milton-vita*, ItK, 1959, 67–83.